

Wat social design vermag

Verkenning van de mogelijkheden om
eenzaamheid tegemoet te treden

Freek de Meere
Wilco Kroes
Astrid Huygen

Wat social design vermag

*Verkenning van de mogelijkheden om
eenzaamheid tegemoet te treden*

Freek de Meere
Wilco Kroes
Astrid Huygen

Maart 2013

Inhoud

1	Wat social design vermag voor eenzaamheid	5
1.1	Inleiding	5
1.2	Social design en eenzaamheid	5
1.3	Onderzoeksvragen	6
1.4	Aanpak	6
1.5	Leeswijzer	7
2	Projecten social design voor eenzaamheid	9
2.1	Inleiding	9
2.2	Het uitvoeren van zestien projecten	9
2.3	De projecten	10
2.4	Een verkennend onderzoek naar zestien projecten	13
3	De potenties van een Social Design aanpak	15
3.1	Inleiding	15
3.2	Kenmerken van de social design projecten	15
3.3	Potenties	18
3.4	Conclusies	20
4	Van speldenprikken naar acupunctuur	21
4.1	Inleiding	21
4.2	Een serie speldenprikken	21
4.3	Social design: vaststellen van resultaten	22
4.4	Social design en hulp aan eenzamen	23
4.5	Verder dan eenzaamheid	23
	Literatuur	25
	Bijlagen:	
1	Voorbeeld verslaglegging uitvoering project	27
2	Format verslag eenzaamheidsproject	33

1 Wat social design vermag voor eenzaamheid

1.1 Inleiding

Social design is erop gericht om (de sociale interactie van) mensen uit te dagen en te veranderen. Dit gebeurt via het vergroten van het sociale en persoonlijke voorstellingsvermogen, bewustwording, beleving en het bieden van handreikingen voor een ander sociaal handelen. Met social design benaderen ontwerpers maatschappelijke vraagstukken die gewoonlijk moeilijk, of niet met gangbare methoden of technieken, ‘opgelost’ of in beweging gebracht kunnen worden. Het begrip social design omvat allerlei soorten activiteiten. Dit kan variëren van het ontwerpen van events om sociale cohesie in een wijk te bevorderen tot het scheppen van goede samenwerking op de werkvloer. Of, zoals in deze verkenning centraal staat, om een door velen gevoeld probleem als eenzaamheid op nieuwe manieren benaderbaar te maken. In deze studie verkennen we de mogelijkheden van social design voor het bespreekbaar maken van de eenzaamheidsproblematiek en het daarmee doorbreken van het taboe op eenzaamheid. Hieronder introduceren we eerst het doel van het onderzoek, gevolgd door de onderzoeksvragen. Vervolgens verwoorden we de aanpak, gevolgd door een leeswijzer.

1.2 Social design en eenzaamheid

Met deze verkenning streven we ernaar het vakgebied van social design te verdiepen. De context waarbinnen we dat doen is het thema eenzaamheid. Hier hebben we twee redenen voor. Ten eerste is bij eenzaamheid sprake van een gebrek aan voldoende betekenisvolle interacties van mensen. Omdat social design erop gericht is (de sociale interactie van) mensen uit te dagen en te veranderen, heeft social design bij dit thema een goede uitgangspositie om ook echt verschil te maken. Ten tweede vraagt de huidige benadering van de eenzaamheidsproblematiek om vernieuwing. Hoewel er in Nederland veel interventies worden uitgevoerd, blijken de meeste interventies weinig effectief en bovendien beperkt in het bereiken van de doelgroepen (Machielse en Hortulanus, 2011). Effectiviteit wordt doorgaans afgemeten aan ‘oplossingen’.

Hier is social design niet op uit. Het gaat om het werken aan de vergroting van het sociale en persoonlijke voorstellingsvermogen, bewustwording, beleving en het bieden van handreikingen voor een ander sociaal handelen. Social design maakt tot op heden geen deel uit van het reguliere denken over eenzaamheid, zoals dit bijvoorbeeld is uiteengezet in ‘Sleutels voor de lokale aanpak van eenzaamheid’ (Van de Maat & Van Xanten, 2013).

We willen weten wat de werking is van social design en wat de mogelijkheden zijn voor het bespreekbaar maken van eenzaamheid. Social design biedt aan betrokkenen en de samenleving in potentie nieuwe perspectieven op eenzaamheid. Kunstenaars en cultuurproducenten hebben daartoe andere mogelijkheden dan een sociaal werker. Kunstenaars en cultuurproducenten ‘praktiseren een andere vorm van aanspreking, niet het moeten maar het zijn is daar het vertrekpunt, niet het meedoen, maar de verbeelding, niet de noodzaak, maar beleving.’ (Van der Lans in Saris et al., 2011). We exploreren de betekenis van social design voor de mensen zelf, maar ook voor hulpverleners en vrijwilligers.

1.3 Onderzoeksvragen

In de verkenning zijn de volgende vragen leidend:

1. Tot welke projecten leidt een social design inzet op eenzaamheid en hoe vindt dat designproces plaats?
2. Welke resultaten kunnen social design projecten ten behoeve van eenzaamheid behalen en welke kenmerken zijn daarbij van belang?
3. Op welke wijze kunnen social design projecten ten behoeve van eenzaamheid beter worden onderbouwd en het bereik verbeterd?

1.4 Aanpak

Voor deze verkenning zijn we als onderzoekers samen opgetrokken met kunstenaars van YD/ (www.ydsite.nl). Door deze samenwerking hebben we verschillende projecten kunnen volgen, in meerdere uitvoeringen en voor verschillende groepen. Ook hebben we uitgebreid met de kunstenaars en de organisatie eromheen van gedachten gewisseld. We volgden in een viertal maanden vijf projecten (zie tabel 1.1). In de tabel zijn de uitgevoerde projecten weergegeven, waar ze zijn uitgevoerd en wat de belangrijkste groep (of groepen) deelnemers was.

Tabel 1.1 Overzicht projecten

Project	Locatie	Jon- geren	Vrij- willi- gers	Werk- vloer	Cliën- ten	Overig
Sandwich- borden	Eindhoven-Fontys	●				
	Weert-Punt welzijn		●			
	Rotterdam-DOCK		●		●	
	Weert-Punt Welzijn		●			
Situaties van eenzaamheid	Weert-Punt welzijn		●			Winkelend publiek
	Utrecht-Centrum					
	A'dam-Week Een- zaamheid		●		●	
	Utrecht-Humanitas			●		
Als woorden bloemen worden	Weert-Punt welzijn		●			
	A'dam- Week Een- zaamheid		●		●	
	Utrecht-Humanitas			●		
	Weert-Punt welzijn		●			
Schoonheid van eenzaam- heid	Vlieland-Festival	●				Festivalbezoekers
	A'dam- Week Een- zaamheid		●		●	
	A'dam- Week Een- zaamheid		●		●	
•Samen lopen	A'dam- Week Een- zaamheid		●		●	

1.5 Leeswijzer

In deze rapportage beschrijven we allereerst de gang van zaken en de gevolgde projecten. Vervolgens benoemen we de relevante inhoudelijke kenmerken die oprijzen uit de verschillende praktijken en de potenties die daarmee zijn blootgelegd. We sluiten af met de vraag hoe de aandachtspunten uit deze verkenning verder kunnen worden uitgewerkt in het ontwikkelen en uitvoeren van nieuwe projecten en het onderzoek daarnaar.

2 *Projecten social design voor eenzaamheid*

2.1 *Inleiding*

We zijn de afgelopen periode opgetrokken met kunstenaars en ontwerpers verbonden aan YD/ om een aantal projecten te volgen. De projecten maken op diverse manieren eenzaamheid bespreekbaar. In dit hoofdstuk beschrijven we in grote lijnen hoe dat gebeurde. Vervolgens geven we de projecten kort weer op basis van beschrijvingen van YD/ zelf. We sluiten af met een beschrijving op welke wijze wij geprobeerd hebben te leren uit die projecten.

2.2 *Het uitvoeren van zestien projecten*

In de periode juni - oktober 2012 zijn vijf projecten bij elkaar zestien keer uitgevoerd. Al in 2011 hebben kunstenaars projecten opgezet rondom het thema eenzaamheid. In die periode zijn kunstenaars samen gekomen en hebben zij in meerdere bijeenkomsten het thema eenzaamheid besproken en bij zichzelf en met elkaar onderzocht. Uit deze individuele en gezamenlijke zoektocht zijn vijf projecten ontwikkeld. Deze projecten zijn ingebracht in het traject dat we hier beschrijven.

In juni 2012 zijn locaties geworven waar de projecten uitgevoerd konden worden. De locaties zijn voor een belangrijk deel gevonden via de Coalitie Erbij en bestaande contacten van YD/ en het Verwey-Jonker Instituut. Er is een wervingsactie opgezet door onder andere een projectpresentatie en een uitnodiging tot deelname onder 150 zorginstellingen te verspreiden. Van tevoren is een aantal abstracte contexten gedefinieerd waarin de projecten zouden plaatsvinden. Er is weinig gestuurd op het vinden van die contexten. Regelmatig is een project ergens uitgevoerd omdat mensen dat project kenden via een eerdere uitvoering of omdat ze de betreffende kunstenaar kenden. Wanneer locaties op de hoogte kwamen van de bundeling van projecten, kozen de locaties in overleg met YD/ voor het project (of de projecten) dat bij hen uitgevoerd werd. Keuzes zijn in samenspraak gemaakt op basis van voorstellen van YD/ (wat is geschikt in deze context) en de voorkeuren van de locaties.

In het verloop van het project kwam het belang van de context voor de uitvoering van een project steeds duidelijker naar voren en is de bemiddelende rol van YD/ tussen kunstenaar en locatie toegenomen. De doelstelling van de locatie of de gewekte verwachting bij de deelnemers sloot niet altijd goed aan bij het project waardoor de uitvoering niet naar tevredenheid van de kunstenaars en een deel van de deelnemers verliep. YD/ zorgt ervoor dat zicht is op en afstemming plaatsvindt met de locatie over het doel van de uitvoering van het project, inzicht in de doelgroep en de beschikbare tijd. Met deze informatie raken context en project op elkaar afgestemd en kan de kunstenaar de benodigde voorbereiding treffen en eventuele wijzigingen in zijn project aanbrenge.

2.3 *De projecten*

De onderstaande projecten zijn in deze verkenning betrokken.

Ben jij ook wel eens eenzaam?

Madelinde Hageman, interactie-ontwerper in samenwerking met Leontine Hoogeweegen, verteltrainingen

In toenemende mate werd Madelinde Hageman zich bewust van het gebrek in taal om genuanceerd over eenzaamheid te kunnen praten. Om dit voelbaar te maken verving ze in de 22 beschrijvingen van soorten sneeuw, gemaakt en gebruikt door eskimo's, het woord sneeuw door eenzaamheid. Dan krijg je bijvoorbeeld 'smeltende eenzaamheid' of 'harde korstige eenzaamheid'. Hiermee ontstaat een bijzondere lijst woorden die direct duidelijk maakt dat het gemakkelijker is om over eenzaamheid te praten als er meer taal voor zou zijn. Als project hebben Madelinde en Leontine 'Situaties van Eenzaamheid' ontwikkeld, waarin ze op zoek gaan naar handpalm-verhalen over eenzaamheid. Mensen worden in een workshop uitgenodigd om een situatie in hun leven beeldend te beschrijven waarin ze geconfronteerd worden of werden met hun eigen eenzaamheid. Deze koppelen ze aan één van de 22 'sneeuw'woorden of aan een zelfbedacht woord over zijn of haar eenzaamheid, bijvoorbeeld 'schoolplein-eenzaamheid'. Na het opschrijven wordt het verhaal op verschillende manieren teruggekoppeld aan het publiek door het voorlezen aan anderen in de workshop, het publiceren op de website www.situatiesvaneenzaamheid.nl.

Over de schoonheid van eenzaamheid

Maaïke Roozenburg, ontwerper

Eenzaamheid maakt op momenten deel uit van ieders leven, zij kan zwaar en donker zijn, maar we hebben haar ook nodig om ons te ontwikkelen, te groeien, en te verdiepen. Zo ervaart Maaïke een kant van schoonheid aan haar eenzaamheid, dat voor anderen heel herkenbaar bleek. De eenzaamheid roept beelden op van momenten en ervaringen en nodigt uit tot een gesprek over de persoonlijke beleving ervan. Deze verschillende gezichten van eenzaamheid wil zij belichten; haar zwaarte, maar ook haar schoonheid en waarde tonen. ‘Over de schoonheid van eenzaamheid’ is een pagina op Facebook, een netwerk voor iedereen die weet hoe het voelt om eenzaam te zijn: voor ons allemaal dus.

Met het project ‘Over de schoonheid van eenzaamheid’ wil Maaïke mensen uitnodigen om een nieuw, gelaagder, gekleurer, genuanceerder en rijker beeld van eenzaamheid samen te stellen. Tijdens het project wil ze dit doen door samen foto’s, film, muziek, verhalen, teksten en gedichten en beelden te verzamelen van de verschillende gezichten die jouw eenzaamheid kent. Dat gebeurt ter plaatse met behulp van internet en mobiele telefoon, maar kan ook door meegebrachte boeken en tijdschriften. Per locatie of context kan in overleg bekeken worden hoe dit beeld tot stand komt; wordt het een wand met beeld en geluids- of muziek-samples, of posten we het materiaal direct op Facebook? Deelnemers kunnen ook op stap gaan om met een camera of mobiele telefoon beelden vast te leggen die hun ervaring van eenzaamheid verbeelden.

Als woorden bloemen worden

Peik Suyling, kunstenaar/ontwerper

Peik Suyling tekent in afzondering al jaren bloemen waarin voor hem levenskracht en vergankelijkheid kunnen samenvallen. Sinds het begin van dit eenzaamheidsproject is hij bloemen gaan tekenen met anderen. In situaties zoals de verblijfhuizen van het Leger des Heils, met vrijwilligers en hun cliënten van Humanitas, met mantelzorgers maar ook met HBO-studenten en met kinderen op lagere scholen. Vaak hoort Peik vooraf: ‘Maar ik kan helemaal niet tekenen’. Waarna veel deelnemers verrast worden door het resultaat en de uitwerking die het tekenen op hen heeft. Je drukt veel meer uit met zo’n tekening dan je je bewust bent. Kracht, kleur, beweging, het zegt iets over hoe je in het leven staat. Maar ook de zwaardere kanten komen vaak naar boven, zoals eenzaamheid. Tijdens het tekenen mag je over van alles praten maar liever niet over de tekening. Dat werkt goed want je blijft beter met je aandacht bij wat je zelf op papier aan het doen bent. Na afloop

ontstaan goede onderlinge gesprekken, ook over het werk. Alle tekeningen vormen gezamenlijk een bonte bloemenwand die een grote verscheidenheid aan uitdrukkingen van gevoelens laat zien. Van alle bloemen wordt een foto gemaakt die als een universum van bloemen allemaal te zien zijn op de website alswoordenbloemenworden.nl.

De sandwichman

Dennis Lohuis, ontwerper

Eenzaamheid is een moeilijk bespreekbaar onderwerp. En iedereen heeft zo zijn eigen vragen daarbij, die je vaak niet durft te stellen. Maar wat gebeurt er als je mensen op straat je vraag toch voorhoudt? Een aantal ontwerpers durfde het aan en ging de straat op, met een groot sandwichbord om met daarop hun vragen: 'Ben je ook wel eens eenzaam?' 'Kent u de schoonheid van eenzaamheid?' 'Kan ik u vertellen over mijn eenzaamheid?' Van jong tot oud komen mensen met persoonlijke verhalen, van zichzelf of over anderen. Van een gepeste medeleerling en vluchten in computergames tot een langdurende ervaring van sociaal en emotioneel isolement. Ondanks het taboe blijken veel mensen graag over (hun) eenzaamheid te praten, zelfs midden op straat en met onbekende mensen. Maar wanneer krijg je die kans, of wanneer voel je de ruimte daartoe? Met dit project wordt eenzaamheid bespreekbaar gemaakt en laten we mensen ervaren wat dat betekent voor je omgang met eenzaamheid. Dennis introduceert de workshop met een documentaire van tien minuten over het project. Daarna stellen mensen zich de vraag welke vraag over eenzaamheid ze niet zouden durven stellen. Met deze vraag op een sandwichbord of T-shirt benaderen de deelnemers vervolgens de omgeving om gesprekken op gang te brengen. Na afloop worden de - vaak enerverende - ervaringen uitgewisseld.

Samen lopen

Martijn Engelbregt, kunstenaar

Iedereen kent eenzaamheid, iedereen is in meerdere of mindere mate eenzaam. Op grond van dat uitgangspunt ontwikkelt Martijn Engelbregt een Een'zaam'heidswijzer, een soort stroomdiagram met persoonlijke vragen. Met de Eenzaamheidswijzer onderzoeken deelnemers hun persoonlijke 'eenzaamheidsgraad' waarna ze zelf tools in handen krijgen om de potentie van de eenzaamheid ten volle te benutten.

In deze workshop wordt aan de hand van de eenzaamheidswijzer eenzaamheid op lichte en humoristische wijze bespreekbaar gemaakt terwijl de donkere lagen, vooral de angst voor eenzaamheid, voorzichtig in het licht worden gebracht.

2.4 *Een verkennend onderzoek naar zestien projecten*

In deze verkenning hebben we als onderzoekers meegelopen tijdens de uitvoering van de projecten. Tijdens de uitvoering namen we verschillende rollen aan, van ‘undercover-participant’ tot ‘mede-uitvoerder’ van het project. Na de uitvoering van de projecten is van ieder project een verslag gemaakt waarin verschillende zaken zijn beschreven:¹

- a. De omgeving waarin het project plaatsvond.
- b. Een feitelijke weergave van de activiteiten waaruit het project bestond.
- c. De wijzigingen in de uitvoering van het project ten opzichte van de voorgaande keer/reguliere uitvoering.
- d. Een reflectie op de bespreking van het thema eenzaamheid voor de start van het project met citaten van deelnemers.
- e. Observatie van de uitvoering van het project.
- f. Een reflectie met de deelnemers op het project.
- g. De ervaringen van de kunstenaar betreffende de uitvoering van zijn project.
- h. De ervaringen van de onderzoeker betreffende de uitvoering van zijn project.

Na het verslag te hebben opgesteld, legden we het voor commentaar en ter reflectie voor aan de kunstenaar. Dit hebben we meegenomen in het definitieve verslag. We hebben de in totaal zestien verslagen geanalyseerd en naar aanleiding daarvan discussiepunten opgesteld die besproken zijn met de projectgroep.² Vervolgens hebben we deze besproken met de kunstenaars. Dat materiaal vormt de basis voor de komende hoofdstukken.

---

1 Zie Bijlage 1 voor een voorbeeld.

2 Bestaande uit: Peik Suyling (YD/), Titia Daniels (YD/), Freek de Meere (Verwey-Jonker Instituut), Astrid Huygen (Verwey-Jonker Instituut), Hans Boutellier (Verwey-Jonker Instituut), Kees Dorst (Universiteit Sydney/Eindhoven) en Wilco Kroes (Wilco onderzoekt).

3 *De potenties van een Social Design aanpak*

3.1 *Inleiding*

In dit hoofdstuk belichten we allereerst de kenmerken van de bestudeerde social design projecten. Vervolgens bespreken we deze in het licht van de potenties van deze aanpak. In de verkenning gaat het daarbij niet om de precieze wederwaardigheden in de uitgevoerde projecten, maar wel om de voorvallen die iets kunnen zeggen over de potentie van dergelijke projecten.

3.2 *Kenmerken van de social design projecten*

Social design als speldenprik

Kunstenaars en ontwerpers verbonden aan YD/ hebben het vraagstuk eenzaamheid benaderd en ieder heeft aan de hand van een eigen zoektocht en artistieke bagage een individueel project gevormd. De kunstenaars willen op zoek naar eenzaamheid met de deelnemers aan de hand van hun projecten. Het belangrijkste doel voor de kunstenaars is om eenzaamheid bespreekbaar te maken. Zij streven naar wederkerigheid en proberen door de uitvoering van hun projecten met mensen in contact te komen. Met hun projecten delen ze als het ware speldenprikken uit. Bij sommige uitvoeringen zijn mensen door de prikken zichtbaar geraakt, bij andere uitvoeringen voelt de kunstenaar de werking van het project wel bij de deelnemers, maar is de onderzoeker niet overtuigd. De mate waarin de projecten resultaat hebben is niet altijd even duidelijk zichtbaar. Hieronder staan drie reacties van deelnemers na de uitvoering van een project.

'Ik vind het heel leuk. Ik denk dat ik dit thuis vaker voor mezelf ga doen.' (deelnemer *Situaties van eenzaamheid, Humanitas Utrecht*)

'Inspirerend. Wij zijn van de GGD en vanuit de GGD moeten wij de dialoog met de burger aangaan. Dit zijn nieuwe manieren die wij wellicht in onze 'dialoog met de burger' kunnen gebruiken, we gaan

erover nadenken hoe we dat kunnen doen.’ (twee deelnemers Situaties van eenzaamheid en Als woorden bloemen worden, Punt Welzijn te Weert)

‘Goed dat dit thema gewoon in het straatbeeld mag zijn. Dat er publiekelijk over gesproken wordt’. (deelnemer over Situaties van eenzaamheid, Centrum Utrecht)

Social design als artistiek proces

Via een proces van framing en reframing (Paton en Dorst, 2011, Dorst, 2008) hebben de kunstenaars het vraagstuk eenzaamheid onderzocht waarna een vorm is gekozen om het te benaderen. In de eenzaamheidsprojecten staat de ontworpen werkvorm centraal. Kunstenaars passen de werkvorm aan de specifieke context aan en voeren deze zo optimaal mogelijk uit. Zelfs als er niemand komt opdagen wordt een oplossing gevonden mensen toch te benaderen. Je zou kunnen zeggen dat kunstenaars goed zijn in improviseren. Voor de kunstenaars lijkt de toetssteen voor succes te zijn of de deelnemers met de gekozen werkvorm uit de voeten kunnen. Vervolgens kijken ze of aanpassingen mogelijk zijn die de werkvorm nog beeldender maken, de beleving vergroten of mooiere verhalen opleveren. Zij kijken in eerste instantie niet naar aanpassingen om het onderwerp eenzaamheid beter te benaderen.

Betekenis projecten voor eenzaamheid

De projecten hebben de intentie om deelnemers te laten nadenken over hun eigen eenzaamheid. De manier waarop en de directheid waarmee dit gebeurt, verschilt per project en per uitvoering. Zo kan *Schoonheid van eenzaamheid* de blik van deelnemers op hun eenzaamheid veranderen en *Als woorden bloemen worden* mensen een handvat geven om met hun eigen eenzaamheid om te gaan. We hebben voorbeelden gezien waarbij deelnemers zeer persoonlijke, voor de persoon emotioneel beladen situaties, ter sprake brengen. De kunstenaar weet niet goed om te gaan met zulke situaties. Situaties waarin mensen echt geraakt (dreigen te) worden, vinden zij moeilijk en willen ze het liefst proberen te vermijden.

‘We zijn geen therapeut, we kunnen dat helemaal niet.’ (Kunstenaar, Week Eenzaamheid te Amsterdam)

Kunstenaars letten goed op dat zij niet meer dan een speldenprik uitdelen. Dit wil niet zeggen dat de betekenis voor eenzaamheid minder is. De uitwerking op de deelnemers van de methode van de kunstenaars is onvoorspelbaar, deze staat niet bij voorbaat vast. Dit veroorzaakt in sommige gevallen verwarring. Voor het bieden van bedding aan wat de kunstenaars losmaken is nog weinig aandacht in de projecten. Het doel van de kunstenaars is om

eenzaamheid bespreekbaar te maken en precies daar zien we de grens van wat deze social design projecten tot nu toe met verbeelding bereiken.

Mede-uitvoerders

De eventuele rol van een (mede)uitvoerder van een project zonder kunstachtergrond verdient aparte aandacht. Het project verloopt anders als iemand anders dan een kunstenaar erbij is. Drie voorbeelden:

- Wanneer het project van Peik met Hilma (welzijnswerker) wordt uitgevoerd ontstaat er een ander project. Hilma is in staat het moeilijke gesprek met deelnemers aan te gaan waardoor tijdens het project hulp kan worden verleend.
- Leontine (verteltrainer) heeft een inbreng in de structuur en activiteit van het project dat ze samen met Madeline doet (situaties van eenzaamheid). Door oefeningen en gerichte vragen van Leontine, schrijven mensen een meer beeldend verhaal.
- Dennis geeft aan dat de aanwezigheid van de welzijnswerker bij de uitvoering van zijn project in Rotterdam Charlois goed was. Hierdoor was een deelnemer in staat deel te nemen aan het project voor wie dat anders niet mogelijk was geweest.

De onderzoekers hebben voorzichtig verkend wat hun rol als mede-uitvoerder zou kunnen zijn door bijvoorbeeld tijdens de uitvoering van een project met de kunstenaar te spreken over een veranderend verloop van het project, door suggesties te doen tijdens de uitvoering of door zelf gesprekken met deelnemers aan te gaan. Dit heeft niet geleid tot veranderingen in de uitvoering, wel tot inzichten over mogelijke rollen van de onderzoeker tijdens de uitvoering van een project.

Verschillen tussen kunstenaars en projecten

De werkwijze van de kunstenaars verschilt. Sommigen maken van tevoren een strak draaiboek, bij anderen bestaat het project vooral uit een aantal kernelementen en wijzigt de kunstenaar de concrete uitvoering (ter plekke) naar aanleiding van de context waarin het project plaatsvindt. De aanpassingen van het project aan de context die de kunstenaars maken, lijken hoofdzakelijk afhankelijk van de (ervaring van de) kunstenaar. In de verschillende uitvoeringen van de projecten is te zien dat een grotere ervaring met social designprocessen van kunstenaars een groter aanpassingsvermogen met zich meebrengt. Ook de fase waarin de projecten zich bevinden, verschillen. Een aantal projecten is gevormd of laat na meerdere uitvoeringen een duidelijke ontwikkeling zien, andere projecten zijn meer zoekende.

Resultaten

De uitvoeringen van de projecten laten drie mogelijke resultaten zien:

1. Het thema eenzaamheid bespreekbaar maken. Over het algemeen lukt dit goed. Het ene project is nadrukkelijker gericht op het bespreken van het thema eenzaamheid dan het andere.
2. Handvatten geven om de persoonlijke eenzaamheid op te zoeken en wellicht hanteerbaar te maken. Deze zijn gericht op het individu en we zien gevallen waar dit in projecten heeft plaatsgevonden.
3. Beroepskrachten en vrijwilligers inspireren en toerusten met nieuwe inzichten om het thema eenzaamheid te benaderen. Beroepskrachten en vrijwilligers zijn bij de projecten geïnspireerd geraakt en toegerust om met anderen over eenzaamheid te praten.

3.3 *Potenties*

Social design als speldenprik

Eenzaamheidsinterventies zijn doorgaans gericht op het *bestrijden* van eenzaamheid. Zij richten zich op sociale eenzaamheid waarbij eenzamen met andere mensen in contact gebracht dienen te worden. Dit is bijvoorbeeld te zien in het gekozen thema van de Week tegen de Eenzaamheid 'Kom de deur uit'. De social design projecten verschillen wezenlijk in de wijze waarop ze het thema eenzaamheid benaderen: ze zijn ontworpen vanuit *wederkerigheid*. In termen van de eenzaamheidsliteratuur zijn ze daarmee meer gericht op emotionele eenzaamheid (Gierveld en van Tilburg, 2010). De kunstenaars willen mensen handvatten geven om hun emotionele eenzaamheid te zien in plaats van het uit de weg te willen gaan. En eventueel manieren aanreiken om daar mee om te gaan, zonder daarmee in de huid van hulpverlener te kruipen, integendeel. We zien grote potentie voor deze aanvliegroute. Reguliere eenzaamheidsinterventies die zich vooral richten op sociale eenzaamheid blijken vaak niet effectief te zijn (Machielse en Hortulanus 2011). Met deze aanvliegroute kiezen de kunstenaars een andere benadering met in potentie een nieuw scala aan mogelijkheden voor het eenzaamheidsvraagstuk:

- De projecten bereiken meer mensen dan alleen hulpbehoevenden.
- De projecten benaderen ieder mens op hetzelfde niveau, er is geen onderscheid tussen hulpgevers en hulpbehoevenden.
- Het bereik onder mensen die te maken hebben met emotionele eenzaamheid is groter.
- Het is eenvoudiger mensen te bereiken, er is immers geen lijstje nodig met herkenningspunten van eenzaamheid.

Dit laatste, 'hoe herken ik eenzaamheid', is een vraag waar hulpverleners vaak mee worstelen. Dit kwam ook treffend naar voren in één van de uitvoeringen van projecten.

‘Wat ik zou willen weten is wie eenzaam zijn en waar we hen kunnen vinden.’ (Deelnemende hulpverlener, Situaties van eenzaamheid en Als woorden bloemen worden, Weert)

Social design als artistiek proces

Met social design benaderen ontwerpers maatschappelijke vraagstukken die moeilijk of niet met de gangbare methoden of technieken ‘opgelost’ kunnen worden. Door middel van framing en reframing benadert social design een vraagstuk op allerlei wijzen om uiteindelijk naar een duurzame aanpak toe te werken. Hierbij worden alle soorten betrokkenen gehoord (Paton & Dorst 2011). In de gevolgte projecten zien we dat deze theoretische omschrijving niet helemaal is opgegaan. Bij het ontwikkelproces van de projecten zijn bijvoorbeeld ‘de eenzamen’ zelf, welzijnswerkers en zorgverleners niet betrokken geweest. Daarnaast lijkt in het verloop van het proces de werkvorm centraal te staan. Hiermee lijken de projecten die we gevolgd hebben, zich tot nu toe minder volgens de ‘gangbare’ social design achtergrond te hebben ontwikkeld, dan theoretisch mogelijk is.

Betekenis projecten voor eenzaamheid

De wederkerigheid van de aanpak maakt de potentie van social design voor eenzaamheid groot, schreven we hierboven. Het gaat dan om het bereiken van mensen. Toch is in de projecten ook de beperking van de benadering zichtbaar. De toegediende speldenprik is nog geen acupunctuurbehandeling voor hulpbehoevenden. De kunstenaar ziet de eenzaamheid die bloot is komen te liggen eerder als een artistiek interessant fenomeen dan als het acute probleem van een individu. De kunstenaars nemen geen verantwoordelijkheid voor de ondersteuning van het proces dat zij bij bereikte personen starten. Hier kan meer bedding geboden worden. In samenwerking met hulpverleners kan de betekenis van de projecten worden vergroot. Zoals in de vorige paragraaf beschreven zijn er voorbeelden die hierop wijzen.

De werking van contexten

Kunstenaars zijn in staat met hun bagage verschillen in contexten te lijf te gaan. Het contrast is groot tussen enerzijds de mogelijkheden van de kunstenaars en anderzijds de hulpverlener die een bewezen effectieve interventie inzet en gebonden is aan allerlei randvoorwaarden waarbinnen de interventie effectief kan zijn. Het belang van de improvisatievaardigheden is groot (Boutellier 2011). Om verschillende contexten te lijf te kunnen gaan moet de kunstenaar wel inzicht hebben in de omgeving waarin hij terecht komt. Je zou dit binnen social design kunnen zien als belangrijk onderdeel van de ontwerpfase in termen van framing en re-framing. Juist in dit proces worden meerdere personen en zienswijzen betrokken. De aandacht hiervoor is gedurende dit project al toegenomen (zie paragraaf 2.2), maar het is belangrijk om hier in

het vervolg ruim aandacht aan te blijven schenken om zo de werking van de projecten te vergroten en daarmee de potentie van social design goed te benutten.

Resultaten

In de uitvoering van de projecten worden de drie benoemde mogelijke resultaten - voor zover vast te stellen - met wisselend succes bereikt. Het lijkt het er niet op dat kunstenaars nu expliciet sturen op de vraag welk project in welke context de beste potentiële resultaten kan boeken. Ook is nog weinig aandacht voor vragen zoals: welke (extra) mensen kunnen een project kunnen uitvoeren? Of: hoe kan een project verder worden toegegerust voor een bredere toepasbaarheid of groter bereik? Meer sturing hierop is mogelijk. Daarnaast is het belangrijk oog te hebben voor de afgeleide resultaten: deelnemers gebruiken ervaringen elders en kunstenaars nemen de ervaringen mee in andere initiatieven zoals voor *eenzaamheid* (zie www.ydbsite.nl).

3.4 *Conclusies*

De social design projecten laten een grote potentie zien om eenzaamheid bespreekbaar te maken. De aanvliegroute is anders dan de reguliere ondersteuning of hulpverlening. De projecten bereiken meer mensen dan alleen hulpbehoevendenden. Ook benaderen de projecten ieder mens op hetzelfde niveau, er is geen onderscheid tussen hulpgevers en hulpbehoevendenden. Tevens is het bereik van mensen die te maken hebben met emotionele eenzaamheid groter. Daarnaast is het eenvoudiger mensen te bereiken, er is immers geen lijstje nodig met herkenningpunten van eenzaamheid. Daarbovenop zien we dat kunstenaars in de projecten doorgaans goed in staat zijn in te spelen op verschillen in context. Hulpverleners kunnen hier zowel van leren als in een eventuele samenwerking hun voordeel mee doen.

De gevolgde social design projecten maken nog niet ten volle duidelijk wat de potentie van social design is. Immers, er zijn theoretisch verbeteringen mogelijk. Het gaat er dan allereerst om dat méér betrokkenen input leveren voor het designproces. Welke projecten zouden daaruit ontstaan? Ook zijn er mogelijkheden in de samenwerking met hulpverleners. Daarmee kan wellicht de betekenis van de projecten voor individuen die worstelen met eenzaamheid worden vergroot. Ten derde is meer bewuste sturing mogelijk op welke kunstenaar en welk project in welke context terecht komt.

Deze constatering leveringen voor de komende periode een agenda op voor de ontwikkeling en uitvoering van nieuwe social design projecten voor eenzaamheid. Ook bieden de bevindingen uit deze eerste verkenning aanknopingspunten voor de tweede fase van onderzoek. Dit is het onderwerp van het volgende hoofdstuk.

4 *Van speldenprikken naar acupunctuur*

4.1 *Inleiding*

In deze verkenning zijn kunstenaars en onderzoekers samen opgetrokken. De krachten en mogelijkheden tot versterking van beide kanten zijn hierbij goed naar voren gekomen. In deze eerste verkenning zijn ervaringen opgedaan die we in dit hoofdstuk bespreken. Hoe gaan we de potenties die de aanpak biedt voor eenzaamheid, de komende tijd gezamenlijk verder exploreren? We bespreken de mogelijke stappen voor verdieping, onderbouwing en vergroting van het bereik van social designprojecten voor eenzaamheid. Het is relevant hieraan te werken vanwege de potenties die we in deze verkenning hebben geconstateerd.

Allereerst werken we de mogelijkheden uit voor de in dit rapport benoemde projecten; welke stappen kunnen gezet worden om hun werking te vergroten? Daarna beschrijven we de wijze waarop we de resultaten van social design projecten in het vervolg nog beter willen vaststellen. Vervolgens beschrijven we hoe we in het vervolg ook nadere aandacht besteden aan de betekenis van social design voor (reguliere) hulpverlening en maatschappelijke ondersteuning. Tot slot willen we de mogelijkheden verkennen van de werking van social design voor andere maatschappelijke thema's, naast eenzaamheid.

4.2 *Een serie speldenprikken*

De social design projecten laten een grote potentie zien om eenzaamheid bespreekbaar te maken. Dat wil niet zeggen dat alle uitvoeringen constant veel resultaten lieten zien. Welke verdiepingen en uitbreidingen op de huidige projecten zijn mogelijk en zo ja, welke? Na een eerste ronde van projecten hebben kunstenaars deze verder ontwikkeld, bijgesteld en aangepast. In het vervolg gaan de kunstenaars door met de uitvoering van de projecten. Kunstenaar en onderzoeker kijken hoe de uitvoering van het project kan verbeteren en de werking vergroot.

Eén van de manieren waarop dat kan, is door het betrekken van meer personen bij de opzet en uitvoering van projecten om input te krijgen voor

het designproces. Of met andere woorden: meer aandacht voor framing en reframing. In deze eerste fase bleef dit buiten beeld. Daarnaast gaat het om optimalisatie van de uitvoering: bewustere sturing op welke kunstenaar en welk project in welke context voor welke doelstelling het meest geschikt lijkt. Tot nu toe is input gegeven door andere betrokkenen in het proces waarin de ontwikkelde projecten ‘verkocht’ worden voor uitvoering. In dat proces is per project per kunstenaar bekeken of het past bij wat een ‘opdrachtgever’ vraagt en biedt. Intensivering van dit proces zal de werking van de projecten ten goede komen. Tot slot is het belangrijk bij de uitvoering en ontwikkeling van de projecten nadrukkelijk de focus te houden op het oorspronkelijke doel: eenzaamheid bespreekbaar maken.

4.3 *Social design: vaststellen van resultaten*

In deze verkenning van de werking van social design zijn kunstenaars en onderzoekers samen opgetrokken. Zowel kunstenaars als onderzoekers gaan op onderzoek uit, maar zij doen dit beiden op eigen wijze. Een verschil is bijvoorbeeld dat kunstenaars een vraagstuk benaderen door middel van beleving, terwijl onderzoekers proberen feitelijkheden te benoemen. Andere (ideaaltypische) verschillen zijn het werken met definities versus illustraties, willen uitleggen en duiden versus willen inspireren en structuur versus improvisatie. Door als kunstenaars en onderzoekers elkaar te blijven wijzen en bevragen op de gehanteerde uitgangspunten kunnen beide partijen elkaar versterken. Hiermee kunnen we samen zowel de werking vergroten als het vaststellen van resultaten van social design verbeteren. Om recht te doen aan de kernwaarden van beide disciplines hebben we een verslagleggingsformat opgesteld. Dit willen we in het vervolg gebruiken om de werking van social design in kaart te brengen (zie bijlage 2).

In het voorgaande hoofdstuk hebben we potenties van social design benoemd voor eenzaamheid, maar geen effectmetingen gedaan. Eén keer waren we in staat om na een week aan deelnemers te vragen of het project nog had doorgewerkt. Betrokkenen gaven aan dat er niets nieuws te bespreken was. Indien we naar effectmetingen toe zouden gaan, dan moeten de uitvoeringen en de contexten waarin de projecten plaatsvinden zodanig gekozen zijn dat effectmetingen ook mogelijk zijn. We achten dergelijke effectmetingen op dit moment echter te vroeg. Er is een grote variatie in projecten, uitvoeringen en contexten. Deze variatie is gewenst om de potentie van de benadering (framing en reframing) te onderzoeken. Om toch als onderzoeker informatie naar boven te halen over effecten van de uitvoering van projecten, lijkt de rol als mede-uitvoerder en/of participierend observant het meest geschikt. Met deze rol heeft de onderzoeker de ruimte om vragen aan deelnemers te stellen en beter te ervaren welke werking het project bij

de deelnemers heeft. We richten ons daarbij op de wijze waarop deelnemers praten en denken over eenzaamheid en of daar door het project wijzigingen in plaatsvinden. We relateren dit aan de uiteenlopende contexten en verschillen tussen projecten. Elke keer moeten we in overleg met de kunstenaar goed nadenken over een duidelijke communicatie van deze rol naar de deelnemers.

De projecten kunnen ook andere initiatieven initiëren. Zo heeft de organisator van de workshops in Weert naar aanleiding van het sandwichbordenproject zijn eigen middel - buttons - ontworpen met het thema van de week tegen de eenzaamheid. Wijzen waarop het project doorwerkt willen we in het vervolg vaststellen door een week na uitvoering van de projecten te bellen met de organisator op de betreffende locatie om te vragen wat het project teweeg heeft gebracht.

4.4 *Social design en hulp aan eenzamen*

We dienen in het vervolg ook te bezien welke betekenis social design projecten voor eenzaamheid kunnen hebben voor hulpbehoevenden en hulpverlening. We hebben gezien dat in de samenwerking met hulpverleners nog een wereld aan mogelijkheden besloten ligt. De benadering van het probleem vanuit emotionele eenzaamheid, geeft de reguliere hulpverlening een andere aanvliegroute en kan hen daarmee inspireren. Daarnaast kan de hulpverlening ook een rol vervullen bij de uitvoering van de projecten, zoals te zien bij het project 'Als woorden bloemen worden'. Zoals eerder beschreven (paragraaf 3.2) willen en kunnen kunstenaars niet de rol van hulpverlener vervullen. Met de aanwezigheid van hulpverleners kan de betekenis van de projecten voor individuen die worstelen met eenzaamheid worden vergroot. We stellen voor hier bewust mee te experimenteren als de mogelijkheid zich aandient. Verder dienen we te analyseren waar de grenzen en zelfs risico's van de benaderingswijze van de projecten schuilen.

4.5 *Verder dan eenzaamheid*

In dit hoofdstuk hebben we geschetst op welke wijze wij als ondeerzoekers in samenwerking met de kunstenaars de verkenning van de mogelijkheden van social design voor eenzaamheid vervolgen. Echter, we zien eenzaamheid als een toepassingsgebied van social design. Het is uiterst relevant de methodes, resultaten en betekenis van *social design* voor beleids- en beroepspraktijk te 'vangen', zodat deze op bredere terreinen toegepast kunnen worden (Dorst, 2008). Naast de verdieping van social design voor eenzaamheid, zullen we in het vervolg eveneens aandacht besteden aan de mogelijke betekenis voor andere maatschappelijke vraagstukken.

Literatuur

Boutellier, J.C.J. (2011). *De improvisatiemaatschappij: over de sociale ordening in een onbegrensde wereld*. Amsterdam: Boom.

Dorst, K. (2008). 'Design Research: A revolution-waiting-to-happen', *Design Studies*, vol.29, no. 1, pp. 4-11.

Jong Gierveld, J. de & Tilburg, T. van (2010). The De Jong Gierveld short scales for emotional and social loneliness: tested on data from 7 countries in the UN generations and gender surveys. *European Journal of Aging*, 7: 121-30.

Machielse, A. & Hortulanus, R. (2011). *Sociaal isolement bij ouderen. Op weg naar een Rotterdamse aanpak*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Paton, B. & Dorst, K. (2011). Briefing and reframing: a situated practice, *Design Studies*, vol. 32, (2011) 573-587.

Saris, J., Brouwer, J., Ketelaars, S., Metz de Stad, T., Dommelen, van S., Bommel, van A. & Lans, van der, J. (2011). *De kracht van cultuur. Effectieve cultuurimpuls in de wijk*. Amsterdam/Den Haag: Stichting Cultuurimpuls/ Nicis Institute.

Van de Maat, J.W. & Van Xanten, H. (2013). ***Sleutels voor de lokale aanpak van eenzaamheid***. Utrecht: MOVISIE, kennis en aanpak van sociale vraagstukken.

Bijlage 1 Voorbeeld verslaglegging uitvoering project

Sandwichbordenproject (Sandwichman), DOCK (welzijnsorganisatie) te Rotterdam Charlois.

ALGEMEEN

Project: Sandwichman

Datum: 02-10-2012, van 14.00 tot 16.30.

Deelnemers (wie, aantal, leeftijd): Zes cliënten/en of buurtbewoners, een stagiaire en twee medewerkers van DOCK Charlois (welzijnsorganisatie), Rotterdam. De leeftijd van de deelnemers varieerde tussen de twintig en zestig jaar.

Kunstenaar: Dennis Lohuis

Onderzoeker: Wilco Kroes

CONTEXT

In het kader van de week van de eenzaamheid was bij Humanitas Charlois (welzijnsorganisatie) de langste eettafel (waar DOCK een vestiging heeft). De organiserende medewerker van DOCK heeft vooraf mensen benaderd deel te nemen en na afloop van deze eettafel werden mensen ook uitgenodigd om deel te nemen aan het sandwichbordenproject van Dennis. We zitten in het kantoor van de directeur, het is een beetje een komen en gaan van mensen. Deelnemers en niet-deelnemers lopen af en toe weg en komen wel of niet weer naar terug. Er zijn uiteindelijk negen mensen die borden maken en de straat op gaan. In de wijk Charlois Rotterdam wordt met de sandwichborden rondgelopen.

UITVOERING PROJECT STAPSGEWIJS

(beschrijving feitelijke verloop)

- Opening Dennis, vertelt over een groep kunstenaars die bij elkaar is gekomen in het kader van het thema eenzaamheid.
- Dennis laat een gedeelte van het eenzaamheidsfilmpje zien.
- Er volgt een korte introductie door Dennis van het thema eenzaamheid, gevolgd door een discussie.

- Vervolgens zegt Dennis wat we gaan doen die middag, met sandwichborden de straat op.
- Mensen denken kort na over de vraag die ze op het bord willen zetten en gaan schilderen.
- Uiteindelijk gaan er vijf mensen met een bord de straat op. Daarnaast gaat een cliënt met een medewerker van DOCK mee. Dennis gaat ook met een bord de straat op, hij gaat zijn eigen weg naar Metrohalte Zuidplein. De medewerker van DOCK staat met de cliënt voor de Nettomarkt, anderen lopen door de wijk.
- Ze zijn ongeveer 45 minuten op straat.
- Als ze terugkomen wordt over de ervaringen gesproken en vraag ik wat ze eraan hebben gehad en wat ze er van hebben geleerd in het kader van eenzaamheid en hun eigen eenzaamheid
- Afsluiting, mensen worden bedankt voor deelname.

WIJZIGINGEN

(beschrijving wijzigingen in de uitvoering van het project ten opzichte van een 'reguliere' of vorige uitvoering)

Geen

DEELNEMERS

Voorafgaand aan de uitvoering van het project

1. Verkenning begrip eenzaamheid

Deelnemer, bezorgt gratis kranten (Spits en Metro) in de wijk: 'Ik maak heel langzaam contact met mensen. Veel mensen die durven niet naar buiten te kijken, dan zie je op een gegeven moment een gordijn op een kier gaan, uiteindelijk denken dat ze toch eigenlijk wel de krant willen hebben en pakken ze deze snel aan. Op een gegeven moment gaat de deur voor je open.'

Deelnemer:

'Eenzaamheid is niet hetzelfde als alleen zijn.'

Dennis vertelt over afgelopen vrijdag toen hij alleen in Amsterdam heeft rondgelopen.

Deelnemer:

'Wat!?! Heb je alleen in Amsterdam rondgelopen?'

Deelnemer:

'Eenzaamheid is nog een groot taboe'

Deelnemer:

'Je kunt het misschien wel met vrienden over eenzaamheid hebben, maar niet met familie. Met vrienden, daar heb je niets aan.'

Deelnemer:

'Eenzaamheid kan een probleem zijn als je bijvoorbeeld een lamp wilt vervangen en je er niet bij kunt.'

Tijdens het project

2. Procesbeschrijving

Aan de hand van observaties: sfeer, enthousiasme, verstoringen, verschillen tussen deelnemers, obstakels, wat valt op in gedrag en gesprekken

De deelnemers zijn uiteindelijk met de volgende vragen de straat op gegaan:

'Voelt u zich ook wel eens eenzaam?'

'Kan je toegeven dat je eenzaam bent?'

'Voel je je ondanks eenzaamheid gelukkig?'

Voor kant sandwichbord:

'Zijn we samen eenzaam?'

Achterkant:

'Of alleen ik?'

'Kom je ook de deur uit?'

In het begin blijven de deelnemers bij elkaar in een groep lopen. Later valt het wel uit elkaar. Drie deelnemers blijven gedrieën lopen (met twee borden, ze wisselen onderling). Twee deelnemers hebben meerdere gesprekken met mensen uit de wijk. Geen van de deelnemers heeft gesprekken over hun eigen eenzaamheid. Allen hebben een gesprek in de trant van 'wij doen deze actie om het taboe over het onderwerp te doorbreken. Veel mensen hebben er last van'. Tijdens het lopen geven ze aan graag flyers te willen hebben van DOCK zodat ze deze kunnen uitdelen.

'Als mensen aangeven dat ze eenzaam zijn kunnen we ze nu niet helpen.'

Een aantal deelnemers zijn in staat om een gesprek aan te gaan, een aantal deelnemers loopt met het bord over straat maar gaat het gesprek eigenlijk uit de weg. Een medewerker staat samen met een deelnemer (die geen bord heeft) bij de uitgang van een supermarkt. Ze geven naderhand aan niet echte gesprekken te hebben gehad, behalve één meneer die aangaf dat ze contact met Jezus moesten zoeken.

Op een gegeven moment ben ik iedereen kwijt, het laatste stuk loop ik met één van de deelnemers mee. Een man liep heel hard door toen de deelnemer hem aan sprak, zo hard dat zijn kinderen moesten rennen om weer bij hem te komen. Een andere vrouw stond te lezen, begon te lachen en kon vervolgens alleen nog maar Pools spreken. Een derde vrouw gaf aan het een hele goede vraag te vinden. Vervolgens bleef ze maar praten over hoe druk ze het had etc., als we vroegen of ze weleens eenzaam was zei ze nee:

'Ik niet hoor, ik hoef maar te bellen en ik kan ergens heen. Of ik ga kaarten met mijn zoon, die woont een paar huizen verder.'

De deelnemer zei tegen mij toen het uiteindelijk gelukt was om weg te komen: 'Ze zegt niet eenzaam te zijn, maar mensen die zo lang blijven praten zijn volgens mij wel eenzaam.'

Een andere vrouw kwam op hem aflopen (zij bleek bij het Leger des Heils te werken) en twee meisjes (+/- 16 jaar) hielden de deelnemer aan en vroegen waarom hij met het bord over straat liep. Verder valt op dat mensen wel kijken en de deelnemer probeert vaak een gesprek te beginnen als mensen kijken, maar mensen lopen door.

Na uitvoering van het project

3. Reflectie

Dennis:

Iedereen heeft het overleefd? Ja.

Dennis vertelt kort over zijn ervaringen. Hij was naar Zuidplein gelopen. Mensen kijken wel, maar van een afstandje. Mensen gingen hem eigenlijk uit de weg. Hij voelde zich eigenlijk ook weer echt eenzaam, dat had hij lange tijd niet meer gehad lopend met een bord. Mensen keken wel, maar bleven op afstand.

'Ik durfde de straat niet over en er kwam niemand op me af. Op andere plekken heb ik wel goede gesprekken gehad.'

Een deelnemer had twee vervelende ervaringen gehad:

'Twee keer gingen groepjes jongeren volledig uit hun plaat: He ouwe, kankerlijer, etc. Twee andere jongens snaptten er niets van: hier zit de kroeg, daar zitten de hoeren, ik heb toch alles? Met zulke figuren kun je beter niet in discussie gaan.'

Eén deelnemer viel het op dat veel jongeren (ongeveer 15 jaar) het gesprek aangaan. Veel ouderen lopen (hard) door. Andere deelnemers beamen dit.

Enkele opmerkingen van deelnemers:

'In het begin voel je jezelf wel lopen hoor. Zeker als je alleen loopt.'

'Ik denk wel dat mensen erover na gaan denken.'

'Ik denk dat dit een goede taakstraf zou zijn.'

'Ik had een probleempje, mijn veter zat los. Ik heb meerdere mensen gevraagd of ik ze wat mocht vragen, iedereen zei nee. Uiteindelijk heeft een vrouw mijn veter gestrikt, ze heeft er zelfs een dubbele knoop in gedaan!'

'Soms krijg je alleen een knikje. Dat is ook waardevol'

'Ik heb geleerd dat ik niet de enige ben die eenzaam is. Ik kan bijvoorbeeld wat meer aan mijn buurman vragen hoe het met hem is bijvoorbeeld.'

Dennis:

Jou hebben we nog niet gehoord [deelnemer, resp.], wat vond je ervan? 'Jenny (medewerker DOCK) heeft mij gevraagd om te observeren, volgens mij ging alles prima.' Jenny: 'Dit verzint hij ter plekke hoor!' Deelnemer: 'Alles ging goed, ik denk alleen dat het de volgende keer beter zou zijn als we flyers hebben.'

Wilco:

Jenny, wat heb jij hiervan geleerd over eenzaamheid? Aan de hele groep: 'Jongens, ik heb geleerd dat jullie heel veel kunnen. Het was mijn gekke idee om met borden de straat op te gaan, maar jullie hebben dat mooi wel gedaan. Heel goed!'

Deelnemers vonden het leuk om te doen, ze gaven aan nog wel een keer willen. Alleen dan wel met flyers van DOCK en de naam van DOCK op het bord zodat ze mensen konden helpen. Nu hadden deelnemers af en toe het gevoel met een gesprek iets te starten zonder daar een vervolg aan te kunnen geven.

KUNSTENAARS

Kunstenaars na uitvoering van een project

Hoe vond je het gaan?

Zelf vond ik het op straat moeizaam. Charlois is een gesloten buurt. Mensen kijken wel naar je, maar blijven op afstand. Ze zien je ook aankomen, de mensen hier hebben hele andere problemen, overleven. En daar kom ik dan aan met mijn bord over eenzaamheid.

Bij deze uitvoering hebben we eenzame mensen zelf met een bord de straat opgestuurd. Bij deze doelgroep komt het gesprek over eenzaamheid niet goed van de grond. Het was wel een goede middag, wat dat betreft is het geslaagd. We zijn wel met een groep kwetsbaren de straat opgegaan in Charlois, dat is wel stoer. Het nagesprek was goed, echt open, op een paar uitzonderingen na.

Het gesprek zelf komt niet goed van de grond. Wel veel kleine reacties van voorbijgangers (knikken, lachen etc.) en veel mensen hebben het thema wel onder ogen gekregen.

Pas je het project bij een volgende uitvoering aan? Zo ja, waarom?

Misschien zou je een volgende keer koppels moeten maken. Jenny als welzijnswerker met naast haar een cliënt werkte wel goed. Dit was voor deze cliënt ook het maximaal haalbare.

ONDERZOEKER

Indrukken / toevoegingen / overige opmerkingen en observaties:

- De oorspronkelijke opzet van het project, dat mensen gaan praten over hun eigen eenzaamheid is niet van de grond gekomen met deze groep mensen.
- De gesloten/vertrouwde setting is wel een manier om het onderwerp in een groep te bespreken. Mensen geven zich wel bloot. Verschillende deelnemers geven toe zich (weleens) eenzaam te voelen. Een deelnemer

geeft naderhand aan dat ze geleerd heeft dat anderen ook weleens eenzaam zijn, ze is niet de enige. 'Ik zal in het vervolg eens wat vaker mijn buurman aanspreken.'

- Achteraf ook met Dennis besproken, misschien is de volgende keer een andere opzet geschikter. Bijvoorbeeld zoals Jenny met een cliënt op pad gaat. Of nog iets anders.
- Een belangrijk gegeven is ook de wijk waarin het project plaatsvond. Charlois is wat anders dan de pont bij Amsterdam. Mensen zijn schuwer en lijken contact te mijden, wat het gesprek voor de bordenlopers bemoeilijkt en Dennis gaf ook aan dat het eenzaamheid bij hem creëerde.

'Het taboe op het onderwerp was voor mij voelbaar in de wijk.'

- Doordat de bordenlopers het doel zagen als het taboe doorbreken en bewustmaken van de wijk van het probleem dat eenzaamheid is, is het oorspronkelijke doel (mensen laten nadenken over eenzaamheid) naar de achtergrond geschoven. Aan de andere kant zou je kunnen zeggen dat dit misschien wel het beste is om te doen in een wijk als deze? Ik vraag me af of deze mensen de capaciteiten hebben om over hun eigen eenzaamheid na te gaan denken en daar vervolgens naar aanleiding van deze actie/ gesprekken een positieve draai aan kunnen geven. Tot nu toe dacht ik dat dit project eigenlijk voor alle groepen geschikt is, heel laagdrempelig. Na deze uitvoering weet ik dat dat niet zo is, of in ieder geval niet met dezelfde werking. Niet iedereen heeft de capaciteiten om over zijn eenzaamheid te praten. Of, zoals een medewerker van DOCK zei, niet iedereen 'is in staat om te zien dat hij of zij eenzaam is.'

Dit blijkt ook uit de gesprekken met de deelnemers. Als je hen vraagt wat ze ervan hebben geleerd kan niet iedereen een antwoord op geven. Een deelnemer geeft aan geleerd te hebben dat zij niet de enige is die alleen is. Anderen houden zich stil of ontwijken de vraag wanneer de vraag hen persoonlijk wordt gesteld.

Bijlage 2 Format verslag eenzaamheidsproject

De opgestelde vragen aan de deelnemers, kunstenaars en organisator zijn suggesties, zij zullen niet altijd allemaal worden gesteld.

ALGEMENE KENMERKEN UITVOERING PROJECT

Project:

Datum:

Beschrijving deelnemers:

Leeftijd:

Kunstenaar:

Onderzoeker:

CONTEXT

(beschrijving setting, omgeving)

UITVOERING PROJECT STAPSGEWIJS - PROCESBESCHRIJVING

(beschrijving feitelijke verloop)

WIJZIGINGEN

(beschrijving wijzigingen in de uitvoering van het project ten opzichte van een 'reguliere' of vorige uitvoering)

SFEERBESCHRIJVING

Aan de hand van observaties: sfeer, enthousiasme, verstoringen, verschillen tussen deelnemers, obstakels, wat valt op in gedrag en gesprekken, welke verhalen komen boven, hoe is de beleving. Dit gebeurt onder andere door uitspraken te citeren.

REFLECTIE

DEELNEMERS

Reflectie met deelnemers vooraf of achteraf heeft niet plaats gevonden. Bijvoorbeeld aan de hand van vragen als:

- Hoe vond u het?
- Heeft u iets geleerd?
- Zou dit vaker willen doen?

KUNSTENAARS

- Kunstenaars na uitvoering van een project

- Hoe vond je het gaan?
- Wat ging er anders ten opzichte van andere keren?
- Wat heeft deze uitvoering artistiek opgeleverd? (bijv. aan beleving en verhalen)
- Heb je nieuwe ideeën gekregen?

ONDERZOEKER

Indrukken / toevoegingen / overige opmerkingen en observaties

NABELLEN MET ORGANISATOR OP LOCATIE:

- Heeft u na afloop van het project nog deelnemers gesproken? Hoe hebben zij het project ervaren?
- Denkt u dat deelname aan het project deelnemers heeft geïnspireerd? Zo ja, waar maakt u dat uit op? Op welke wijze zijn zij geïnspireerd?
- Wordt er een vervolg aan de uitvoering van het project gegeven? Zo ja, op welke wijze?

Colofon

opdrachtgever/financier	Stichting DOEN. Projectnummer 120601
auteurs	Dr. F.B.J. de Meere, drs. W.J. Kroes en drs. A. Huygen
uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht telefoon 030-2300799 telefax 030-2300683 e-mail secr@verwey-jonker.nl website www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website: <http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978-90-5830-569-5

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2012, eerste druk ....

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.

Partial reproduction is allowed, on condition that the source is mentioned.

Met Social design stellen kunstenaars maatschappelijke kwesties aan de orde. De ontworpen projecten zijn erop gericht om mensen en hun omgang met elkaar uit te dagen en in beweging te brengen. Niet per se om meteen oplossingen te willen aandragen, wel om een ander perspectief te bieden. Kunstenaars en onderzoekers trekken samen op om te verkennen wat social design kan opleveren voor eenzaamheid. Deze eerste verkenning van het op nieuwe manieren benaderen van eenzaamheid laat zien dat Social design, door de andere uitgangspunten dan reguliere aanpakken, veel potentie biedt voor het eenzaamheidsvraagstuk.

YD/
YOUNG DESIGNERS

